

Zvonko Šundov

Baltićeva 1, HR-48260 Križevci

Postmarksizam i postmodernizam

Viljem Mekbrajd: *Od jugoslovenskog Praxisa do globalnog patosa. Zbirka postpostmarksističkih eseja*, Hedone, Beograd 2007.; Marijan Krivak: *Protiv! Fragmenti o postmodernizmu, medijima, politici, Americi i... filozofiji*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2007.

Sažetak

U ovom se članku kritički razmatraju i uspoređuju bitni momenti knjiga Williama McBridea Od jugoslovenskog Praxisa do globalnog patosa i Marijana Krivaka Protiv!. Obje knjige predstavljaju važne priloge kritici ideologije, a obojica filozofa misle perspektive budućnosti čovječanstva s onu stranu vladavine dominantne logike profita.

Ključne riječi

postmarksizam, postmodernizam, Karl Marx, William McBride, Marijan Krivak

Knjige istaknutog američkog filozofa Williama Leona McBridea pod naslovom *Od jugoslavenskog Praxisa do globalnog patosa (From Yugoslav Praxis to Global Pathos, s podnaslovom Zbirka postpostmarksističkih eseja)*¹ i našeg filozofa mlađe-srednje generacije Marijana Krivaka pod naslovom *Protiv! (s podnaslovom Fragmenti o postmodernizmu, medijima, politici, Americi... i filozofiji)*,² naizgled izrazito heterogene (i to kako s obzirom na njihov međusobni odnos, tako i svaka unutar sebe) zapravo su i izrazito komplementarne. Ovu tezu, kojom se izriče (odnosno tvrdi) komplementarnost jednoga starijeg američkog filozofa i jednoga mlađeg hrvatskog filozofa (ili filozofskog pisca) nužno je obrazložiti, kako bi ona izgubila privid jedne proizvoljne tvrdnje.

Prvo, o čemu je u tim knjigama riječ i zašto su one naizgled heterogene naravi i strukture? McBride nudi 16 članaka izvorno objavljenih u razdoblju od 1983. do 2001. (ali najvećim dijelom 90-ih godina) i jedan dodatak koji je izvorno objavljen još 1981. godine. Dok je taj dodatak zapravo prikaz zbornika *Praxis: Yugoslav Essays in the Philosophy and Methodology of the Social Sciences*, osnovni članci tematiziraju: praktičnost praktičke filozofije,³ lik i djelo Gaje

¹ Navodi se po srpskom prijevodu Natalije Mićunović: *Od jugoslovenskog Praxisa do globalnog patosa*, Hedone, Beograd 2007.

² Marijan Krivak, *Protiv!*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2007.

³ Prevoditeljica, nažalost, ne razlikuje *praktično* od *praktičkoga*, u čemu slijedi većinu hrvatskih, te sve bosanske i srpske autore i prevoditelje. Tako se i u nje javlja »praktični filozof«, koji se, međutim, ne razlikuje od nepraktičnog ili nespretnog, nego od teorijskog filozofa.

Petrovića, odnos Mihaila Markovića i Leszeka Kolakowskog, marksizam i postmarksizam u kontekstu dominacije globalne nepravde, odnos kapitalističkog i socijalističkog ideala, mogućnost bolje budućnosti, pathos postmarksističke političke filozofije, pitanje demokracije, pitanje o aktualnosti Marxove filozofije nakon pada Berlinskog zida, ljudska prava, despotizam nacionalne države i despotiski transnacionalizam, kulturnu hegemoniju (Coca-Cola kultura) i općenito hegemoniju potrošačke kulture, aktualnost vrijednosti, odnos Habermasa i marksističke tradicije, te, zaključno, globalizaciju filozofije.

U osnovi se tu radi o dvije vrste tekstova: prvi su posvećeni promišljanju pojedinih istaknutih marksističkih (i, češće, bivših marksističkih) filozofa 20. stoljeća, dok su drugi posvećeni problematiziranju epohalnih pitanja suvremenosti (koja se uglavnom vrte oko fenomena globalizacije i novog svjetskog poretka). Ipak, imade i jedan treći tip tekstova, koji čine poveznicu između prve i druge skupine. To su tekstovi koji razmatraju aktualnost Marxova mišljenja (što McBride reduktivno imenuje Marxovom filozofijom).

U pravom i punom smislu riječi, takva kategorizacija odnosi se na članak »Marxova filozofija poslije 1989: nova procjena«. Polazeći od pitanja je li 1989. godina smrti marksizma, McBride se referira na Derridaovu sintagmu »Sablasi Marxa«, proširivši ju i na Johna Lockeja. Duh Lockeove političke filozofije vratio se da bi nas progonio, a da je tomu tako svjedoči posebno Nozickov libertarijanizam, a još više iskustvo žrtava privatizacije. No, aktualnost Marxove filozofije ne iscrpljuje se u »spiritologiji«, nego se ona mora prosuđivati na temelju sadašnjosti. A ta sadašnjost potvrđuje Marxov uvid u uzročnu dominaciju ekonomskih faktora, koja danas naročito jasno dolazi do izražaja. Razlikovanje pojma 'totaliteta' od pojma 'totalizacije', kadro je da pokaže neopravdanost optužbi na račun Marxa da je on bio zastupnik intelektualnog totalitarizma (što je općenito postmodernistička optužba koja se upućuje ranijim misliocima). Suvremeni svijet može se razumjeti – uvjeren je McBride – samo ako se vratimo Marxu. Riječ je o osiromašenju, o stalnom povećavanju razlika između razvijenih industrijskih zemalja i ostatka svijeta, o životu punom očaja za velik broj ljudi koji rade za vrlo niske nadnice, o rastućem beznađu. Stoga se može zaključiti da globalno širenje neobuzdanog kapitalizma kao besramnog skupa izrabljivačkih praksi i ideologije koja opravdava te prakse potvrđuje kritičku srž »Marxove filozofije«, koja je uočila osnovne mehanizme kapitalističkog sustava i njegova održavanja. Marx je, dakle, aktualan u sferi socijalne filozofije i on se nameće kao antiteza postmodernističkom pozivu na zaborav nerazumljive cjeline i na usredotočenje na lokalne narative, ali i kao antiteza samozadovoljstvu liberalne teorije i trijumfalističkoj nadirućoj desnici. Marx kojemu se trebamo vratiti jest *Marx 21. stoljeća*, oslobođen od eurocentrizma, seksizma, prosvjetiteljstva i industrijalizma, Marx obilježen pesimizmom uma i optimizmom volje.

No, i u nizu drugih tekstova srećemo se s McBrideovim referiranjem na Marxa. Tako u članku »Marksistička vizija moguće (bolje) budućnosti: kraj velike iluzije?«, on promišlja slom iluzije da se u zemljama poput Sovjetskog Saveza i Jugoslavije gradi jedna bolja budućnost. Marxova misao, posebno s obzirom na pojam 'totalizacije' kakav je razvio Sartre, korisna je i za razumijevanje »staljinističke devijacije socijalizma« ili za »slom komunizma« (McBride olako koristi izraz »komunizam«, čime, unatoč svoj svojoj kritičnosti u odnosu na sovjetski ili jugoslavenski model, u krajnjoj liniji ipak koncedira da se u tim državnim tvorevinama prije njihova raspada radilo o nekakvom »komunizmu«, koji bi imao stanovite veze s Marxovim pojmom). Ako su se neke iluzije slomile, ipak se danas suočavamo i sa živim iluzijama, a to

su ostaci raspadnutih, osiromašenih i zaraćenih režima. Nasuprot tim iluzijama, trebamo se, i u postmarksističkim vremenima, posvetiti zadaći filozofije, a to je razvijanje nerealiziranog ideala, pa makar to bio i idealizam.⁴

Do sličnih zaključaka McBride dolazi i u članku pod naslovom »Pathos europske političke filozofije poslije marksizma«, u kojoj, s jedne strane, potvrđuje elemente Marxove aktualnosti u vremenima u kojima nije popularno priznavati da je Marx imao reći nešto važno i vrijedno, a s druge strane, dio krivnje za zao glas na koji je Marx dospio pripisuje onom dijelu marksizma koji se identificirao s posve diskreditiranim političkim režimima (ali ujedno naglašava da takva identifikacija ne važi za cjelokupni marksizam).⁵ No, u ovom članku McBride ide dalje, te oblikuje svojevrstu fenomenologiju inherentne patologije političke filozofije. Glavni trendovi te postmarksističke filozofije su – pored obnovljenog naglašavanja tzv. »slobodnog tržišta« na tragu F. A. Hayeka – postmodernizam, nacionalizam, kritička teorija i obnova religije. Polazište McBrideove analize definirano je parolom: »Nedostaje nam Marx!«. ⁶ Marx nam, vjeruje autor, nedostaje zato što je aktualno zamagljenje marksističkih kategorija i metodâ kritike uklonilo moguće prepreke obnovi ideologije i dominaciji oportunističkog nadomještanja socijalizma liberalizmom. Preostaju spomenute orijentacije postmarksističke političke filozofije, što ih predvodi upravo *postmodernizam*, glede kojega se McBride pita nije li njegova unutarnja logika takva da postmarksističku ideološku kritiku dovodi do njezine ekstremne nihilističke točke. Izostaje jednoznačan odgovor na to pitanje; autor se zadovoljava upućivanjem na očiglednost veze postmodernog decentriranja i decentralizacije niza misaonih sustava i bivših velikih institucija, na temelju čega zaključuje da je postmodernizam u tom smislu sam po sebi validacija teorije ideologije.

I tu dospijevamo do povezanosti McBrideove i Krivakove knjige. U svojoj knjizi *Protiv!* Marijan Krivak obilno citira Marxa, on je nakon S. Žižeka najčešće navođeno ime (češće se spominje i od Hegela, Negrija i Hardta, Derridaâ, Habermasa, Heideggera, Lyotarda, Lenjina i Deborda, koji su uz Georgea W. Busha najspominjanija imena u knjizi), ali je u središtu autorove pozornosti upravo postmodernizam. Polazišno je pitanje: da li je postmodernizam amerikanizam? Definiirajući postmodernizam kao polaganu kulturnu transformaciju u zapadnim društvima nakon zamora od avangardnih stremljenja u umjetnosti i politici, egzistencijalizma i fenomenologije u filozofiji, te napuštanja utopijsko-emancipatorskih pokreta, Krivak ukazuje na kontinuitet

4

Kolikogod McBride djeluje kao autor koji je ozbiljno studirao Hegela, ovakvo nedovoljno reflektirano korištenje pojma *ideal* dovodi u pitanje stupanj spekulativne moći njegova mišljenja. Uopće nije slučajno što on sustavno koristi sintagmu »Marxova filozofija«. O razlici između filozofije i spekulacije usp. Milan Kangrga, *Klasični njemački idealizam*, FF press, Zagreb 2008., naročito str. 295 i dalje, te završni dio još neobjavljene knjige, koji je pod naslovom »Filozofija i spekulacija« objavljen u beogradskom listu *Republika*, br. 428–429/2008, str. 34–38.

5

Kao ilustraciju zloglasnosti Marxova imena, McBride navodi članak objavljen 12. prosinca 1992. u splitskoj *Slobodnoj Dalmaciji* pod

naslovom »Marx i Coca Cola prkose i provociraju«, te ga komentira sljedećim riječima: »Početkom devedesetih godina u Hrvatskoj, glasnogovornik vladajućeg nastavničkog tijela Splitskog sveučilišta, pokušavajući objasniti razloge zašto pokušava izbaciti neke obećavajuće analitičke filozofe s Filozofskog fakulteta u Zadru, nazvao ih je djecom 'Marxa i Coca Cole'. Valjda nije mogao naći oštriju kritiku za njih« (W. McBride, *Od jugoslovenskog Praxisa do globalnog patosa* str. 87–88).

6

Ovaj slogan preuzet je iz naslova knjige Petera Marcusea, *Missing Marx*, Monthly Review Press, New York 1991.

između europskih avangardnih težnji i izvornog američkog postmodernizma šezdesetih godina prošlog stoljeća (obilježenoga antiratnim i kontrakturnim radikalnim angažmanom), uslijed čega ne bi bilo umjesno izjednačavati rani američki postmodernizam s neokonzervativizmom i apologijom kapitalizma. Međutim, kad se udružio s ekonomskom globalizacijom, postmodernizam je postao zapreka svakoj teoriji i praksi promjene, te će u devedesetim godinama postati »ne sasvim nevin protivnik društveno angažiranih pokreta«. ⁷ U tom smislu Krivak je suglasan ne samo sa Žižekovom bespoštednom kritikom postmodernističkog multikulturalizma, kao kulturne logike multinacionalnog kapitalizma, nego i s McBrideovom dijagnozom postmodernizma kao odricanja od prakse (koju je preuzeo od Gérarda Rauleta, a na kojega se inače u svom promišljanju valjane definicije postmodernizma referira i Krivak). I tu dolazi do jednakosti između reganovsko-bušovskog amerikanizma i stanovitog postmodernizma, naime onog postmodernizma koji je obilježen lijenošću uma kao proizvodom opuštene postmoderne svijesti, totalno naizgled dezideologizirane, a ustvari upravo ideologizirane u duhu de-civilizacije.

Imajući to u vidu, Krivak se usredotočuje na kritiku »postmoderne eutanazije životnog svijeta«. U toj mu kritici koristi i Marxovo misaono nasljeđe (još jedna važna paralela s McBrideom!), koje ne bi smjelo biti oteto današnjoj omladini, posebno s obzirom na njegov pionirski teorijski komunizam, koji treba obogatiti poetskom i političkom dimenzijom, a osloboditi iskušenja filozofsko-filološkog povratka Marxu, budući da takav pristup ubija u Marxu ono najvažnije. Nadahnut Derridaom, Krivak definira Marxa kao filozofa, čak i ontologa, koji *imaginarnu fenomenologiju sablasti pretache u ontologiju duha, duha politike, revolucije i borbe*, filozofa koji idealizam od fikcije transformira u istinu. Marxov je komunizam (jednako kao i Negrijev i Hardtov marksizam) iskonska utopija, usporediva s otporom prvih kršćana Rimskom Imperiju, iako se mora voditi računa o različitosti političkih i povijesnih okolnosti Rima i današnjeg Imperija.

No, za razliku od McBridea, koji bitnu Marxovu aktualnost vidi u njegovoj kritičko-ekonomskoj analizi, Krivak, priznajući Marxovu važnost glede analize »rada kao virtuosno-komunikativnog područja za stvaranje viška vrijednosti«, drži da sâm Marx nije izveo odlučne konzekvencije koje proizlaze iz njegove teorije viška vrijednosti, jer »nije prešao iz sistema strojeva u živi rad kroz jezičnu suradnju«. ⁸ Svejedno, Marx je svojom kritikom političke ekonomije dao bitne potencijale za osuvremenjivanje revolucionarnog impulsa, koji bi bio alternativa, kako liberalnoj parlamentarnoj demokraciji tako i novim socijalnim pokretima, koji su lišeni istinske političke univerzalizacije.

Nasuprot etičkoj baštini koju nam je namrijelo 20. stoljeće (a čije su najvažnije sastavnice: etika komunikacije kakvu su razvili Apel i Nabernas, Lévinasova sekularizirana kršćanska pozicija ljubavi prema Drugome, te Jonasova etika odgovornosti), a koja se u nijednoj varijanti ne može bez ostatka prevesti u model demokratski poželjnog oblika vladavine za novo tisućljeće, Krivak vidi alternativu u uspostavljanju kontrole nad političkim uvjetima reprodukcije života, što implicira nužnost ponovnog osvajanja polja političkog. Pritom se poziva na alternativu koju je formulirao Kangrga: etika ili politika, a glede zahtjeva za ponovnim uspostavljanjem političkog opsežno se kritički referira na Žižeka (čiju nekritičku recepciju u nekim našim intelektualno-alternativnim krugovima inače odlučno odbacuje). Poanta je u zahtjevu da se od hermeneutičke interpretacije dospije do praktične (ili ipak, *praktičke?*) formalizacije. Ponovno uspostavljanje politike u kojemu je ovdje riječ znači nadmašivanje stanja obilježenog sveopćom »politizacijom« na pojavno-me-

dijskoj razini, iza čega se skriva iščezlost istinske politike (koja se više ne bavi polisom, zajednicom, građanima... koja više nije umijeće vladanja niti upravljanja životima ljudi u zajednici, već formalni privjesak totalizirajućoj ekonomiji). Stoga je politika »utopijski ideal, što ga treba univerzalnom repolitizacijom ponovno zadobiti«, ona se tu oblikuje kao *metapolitika*, definirana kao »projekt za ponovno osmišljavanje politike«.⁹

I William McBride i Marijan Krivak¹⁰ tematiziraju našu suvremenost, dijeleći zajedničku čežnju za svijetom koji bi bio oslobođen od dominacije alijenirajućih, neljudskih i naizgled neumoljivih sila, proizlazećih iz logike reprodukcije vrijednosti i profita. Obojica, premda s ponešto divergentnim naglascima, insistiraju na kritici ideologije koja prikriva zbiljski karakter aktualnog stanja čovječanstva, ili čak to stanje (Novi svjetski poredak, Imperij, *Pax americana*, globalizacija...) opravdava kroz proglašavanje neoliberalizma najboljom solucijom za najbolji od svih mogućih svjetova. Dvojica generacijski i zemljopisno udaljenih filozofa, koji samo djelomično čitaju iste autore, u onom što je odlučujuće nadahnjuju se istim stremljenjima i daju vrijedne doprinose potrazi za jednim boljim svijetom. I – što je možda najvažnije! – pozivaju filozofiju da se vrati svojoj izvornoj zadaći.

Zvonko Šundov

Postmarxismus und Postmodernismus

Zusammenfassung

In diesem Aufsatz werden die Schwerpunkte der Bücher von amerikanischen Philosoph William McBride und Kroatischen Philosoph Marijan Krivak (Von jugoslawischen „Praxis“ bis zum globalen Pathos bzw. Gegen!) kritisch analysiert und verglichen. Beide Bücher stellen die wichtige Beiträge zur Ideologiekritik dar. Beide Philosophen denken die Zukunftsperspektiven der Menschheit jenseits der Herrschaft der dominanten Logik des Profits.

Schlüsselwörter

Postmarxismus, Postmodernismus, Karl Marx, William McBride, Marijan Krivak

7

M. Krivak, *Protiv!*, str. 23.

8

Ipak, to ne znači da Krivak opovrgava produktivnost potencijala Marxova pojma 'živog rada', te u tom smislu upućuje na članak Darka Suvina »Živi rad i rad na življenju. Maleni traktat za orijentaciju«, *Filozofska istraživanja* 92 (1/2004), smatrajući da su u tom članku dane neke naznake potencijala tog Marxova pojma.

9

M. Krivak, *Protiv!*, str. 181.

10

McBride piše jasno i akademski disciplinirano (ali nipošto dosadno i školnički), za razliku od Marijana Krivaka, čiji je stil razbarušen, često esejistički, nerijetko poetizirajućeg karaktera. Ipak, ako je riječ o spekulativnoj dubini mišljenja, Krivak je misaono nadmoćan McBrideu, koji je očigledno platio filozofski danak svojoj anglosaksonske misaonoj formaciji, za razliku od Krivaka, koji proizlazi iz najboljeg dijela tzv. kontinentalne tradicije.